



UDK 811.163.6'373.46''18''

Mojca Pacek

Leskovec pri Krškem

JEZIKOSLOVNO IZRAZJE 19. STOLETJA¹

V članku želimo ponazoriti razvoj jezikoslovnega izrazja v 19. stoletju na podlagi slovenskih slovnice, oblikovanih v tem času. Predstavljeni sta vsebinska (spoznavno-teoretska) stran slovnice in analiza jezikoslovnih izrazov na izrazni, tvorbeno-pretvorbeni ravni in s stališča prevzetosti, kar dokazuje tezo, da je obstajala kontinuiteta v razvoju teh izrazov.

The article attempts to illustrate the development of linguistic terminology in the 19th c. on the basis of Slovene grammars from this period. It presents the content (conceptual-theoretical) side of the grammars as well as the analysis of the linguistic terms on the expression, generative-transformational planes, and from the standpoint of borrowing, which proves the thesis about continuity in the development of linguistic terminology.

Ključne besede: jezikoslovno izrazje, izrazna stran terminov, tvorjenost, izvornost

Key words: linguistic terminology, expression plane of terms, word-formation, origin

1 Splošno o jezikoslovnem izrazju

Jezikoslovje je na splošno definirano kot »veda, ki proučuje jezik sploh (obče/splošno jezikoslovje) in njegovo izrazno oz. pomensko stran« (Toporišič 1992: 74). Deli se na več področij: glasoslovje, skladnja, oblikoslovje, besedoslovje, besedotvorje, družbeno jezikoslovje, na ta način lahko delimo tudi jezikoslovno izrazje, čeprav so nekateri termini zastopani na več področjih jezikoslovja.

2 Gradivo in vzorec

Obravnavali smo slovnice (v slovenskem metajeziku) naslednjih avtorjev: Valentin Vodnik (1811), priročnik Antona Martina Slomška (1842), Jožef Muršec (1847), Fran Malavašič (1842), Matija Majar (1850) in Anton Janežič (1863).

Vsaka slovnica odseva avtorjevo vedenje o slovnični tematiki (predmetnost); to vedenje o slovenskem jeziku, zgodovini knjižnega jezika in narečni razvejanosti se je sčasoma poglobljalo in razširjalo, zato je opazen jezikovnoteoretski premik, ki je imel za posledico oblikovanje novih jezikoslovnih terminov za poimenovanje novih (dotlej še neobravnavanih) prvin jezikoslovja.

Značilnosti jezikoslovne terminologije smo ugotavljali na izrazni, tvorbeno-pretvorbeni ravni in s stališča prevzetosti. Na izrazni ravni je terminološko izrazje eno- in večbesedno, razlika je res samo izrazna, saj je proces opomenjanja v obeh primerih enak (Vidovič Muha 1988: 83–84). Kot je znano, so termini lahko tvorjeni, in sicer po

¹ Prispevek je osnovan na diplomski nalogi, ki je nastala pod mentorstvom red. prof. dr. A. Vidovič Muha v štud. letu 2000/01.

ustaljenih besedotvornih načinih, in netvorjeni; po izvoru so lahko iz lastnega ali tujega jezika.

2.1 Valentin Vodnik (1811)

Njegova slovnica vsebuje šest poglavij. Prvo poglavje »Zherke« (1–8) seznanja bralca z glasoslovjem (glasovi slovenskega jezika – *glahniki*² in *soglahniki* –, 27 črk, saj sta e-jevka in o-jevka glasova označena z nadvrstičnim znamenjem (e, é, o, ó), naglas – obravnava tudi tonemski naglas –, izgovor samoglasnikov, zlog in delitev glasov).

Drugo poglavje »Beŕede« (9–114) je najobsežnejše in obravnava devet *beŕednih plemen* 'besednih vrst': *ime* 'samostalnik', *perlog* 'pridevnik', *nameŕime* 'zaimek', *glagol*, *deleshje*, *predlog*, *narezhje* 'prislov', *ves* 'veznik' in *medmet*. Samostalnike (9–35) loči na *narezhivne* 'občne' in *lastne*, obravnava *spol*, *ŕtevilno* (*edinje*, *dvojŕtno*, *mnoshno*), *ŕklanjanje*, pri katerem ločuje šest *padeshv* (*imenvaven*, *rodiven*, *dajaven*, *toshiven*, *ŕkazaven*, *ŕuriven*).

Pri pridevniku (36–55) govori o ujemanju s samostalnikom v spolu, sklonu in številu; pozna tudi stopnjevanje pridevnika: *ŕtopnje merjenja* – *ŕtavna*, *ŕodnja*, *preŕeshna stopnja*. O končnicah govori kot o *perŕstavkih*. K pridevnikom uvrŕča tudi *ŕtevilne imena* 'ŕtevnike' (45), ki jih deli na *pervoobrasne* 'glavne' in *redovne* 'vrŕtilne', *plemenivne ŕtevila* (dvoji, troji), *ponavlavne* (dvakrat), *mnoshivne* (edinji, dvojŕten, petirnji) in *vŕhrizne* (po pet).

Pri zaimkih (55–63) ločuje *lizhne nameŕtimena*, *lizhno povrativno*, *nedolozhivne*, *perlaŕtivne*, *kasavne*, *nanaŕhavne* in *praŕhavne*; zadnji so dveh vrst: *ŕklanjavni* (kdo, kaj, ktir) in *neŕklanjavni* (kje, kam).

Glagole (64–101) deli na *prehajalne*, ki imajo *dajavni/delovni* ali *terpivni salog* 'tvorni ali trpni naŕin', in na *neprehajavne*. Med slovniŕnimi kategorijami obravnava *naklon* (*ŕnanivni*, *vgovorivni/pogajivni*, *velivni* in *neokonzhavni* 'nedoloŕnik'), *zhaŕ* (*ŕdanji*, *pretekli*, *prihodni*), *ŕtevilno* (*edinje*, *dvojŕtno*, *mnoshno*) in *lize* 'oseba'. Vodnik se podrobno posveŕa tudi *vpregi* 'spreganju' glagolov, izraz *deleshje*³ uporablja v pomenu 'deleŕje, deleŕnik', obravnava *pomoshni glagol* in *podobe* 'glagolske oblike', in sicer loŕi tri *vunanje podobe*: *konez am* (gib-am), *em* (gan-em) in *im* (gon-im).

Predloge (102–107) ima dveh vrst: *nelozhlive* (to so predpone) ter *lozhlive* in *lozhne*, ki jih deli glede na vezavo s skloni; *narezhje* 'prislov' (107–111), in *medmet* (113–114) deli glede na ustrezno vpraŕalnico. Obravnava tudi *ves* 'veznik' (111–113), in sicer loŕi devet vrst veznikov: *vesavne ino rasprojivne* (ino, in, i ...), *lozhivne* (pa, pak, temozh ...), *pogajivne al vgovorivne* (ako, ak, zhe ...), *naŕprotivne al soprotivne* (al, pak ...), *dovolivne* (ako lih, de ŕi ravno ...), *vsrok ŕnanivne* (ker, de ...), *ŕklepavne*, *to je*, *ŕklep delavne* (tedaj, torej ...), *verŕtivne* (verh tiga, potle ...) in *permerjavne* (ko, lih).

Tretje poglavje »Vesanje« (115–147) je razdeljeno na dva dela: »Sklad beŕedi med ŕeboj« (raba posameznih besednih vrst: raba dveh samostalnikov, pridevnika in samo-

² Pri naslovih in navedenih terminih so opuŕŕena naglasna znamenja.

³ Nekaterih terminov iz slovarŕka ni v slovniŕnem delu in obratno.

stalnika, raba sklonov, raba predlogov, prislovov) in »Vesanje zelih isrekov ino [stavkov« (besedni red, povezovanje stavkov, razpredelnica *glagoljkih podob*).

Z izrazom »Isobrasenje besed«, ki je naslov četrtega poglavja, pojmuje Vodnik navadno izpeljevanje iz samostalnikov in pridevnikov ter sestavljanje iz glagolov, pri čemer navaja preglednico *perstavkov* (pripon).

V poglavju »Glasova mera« (163–164) obravnava *slog, enosloshne in vezhsloshne bešede*, v zaključnem poglavju »Prepone« (164–167) navaja ločila: *res* 'vejica', *nadpizhje* 'podpičje', *dvapizhje, pika, prafhaj, podpizhje* 'klicaj', *medmeštje* 'oklepaj', *predklep* 'uklepaj', *saklep* 'zaklepaj'. Slovnici je dodan tudi slovarček⁴ jezikoslovnih izrazov, v katerem so slovenskim terminom dodani latinski (redko tudi nemški), hkrati pa je Vodnik z izpeljevanjem tvoril besedno družino.

2.1.1 Izrazna stran

Analiza⁴ Vodnikove terminologije je pokazala težnjo po enobesednosti, ki obenem ustreza načelom kratkosti, jedrnatosti in preglednosti. Znotraj enobesednih terminov je največji delež nekonverznih samostalnikov; takšna so vsa poimenovanja za besedne vrste kot tudi *zherke, glafniki, soglafniki* ... Samostalniki, tvorjeni s konverzijo iz pridevnika, so v vlogi poimenovanj za sklone, npr. *imenvaven, rodiven, dajaven*.

Močno zastopana so tudi večbesedna poimenovanja, v glavnem pri delitvi posameznih besednih vrst; to so levoprilastkovne terminološke besedne zveze, kjer se kot sestavina pojavlja nekonverzni vrstni pridevnik: *lizhne nameštmena, snanivni naklon, lozhivne vesi*. Redki so primeri desnoprilastkovnih terminoloških besednih zvez kot *isobrasenje bešed, štopnje merjenja*.

2.1.2 Tvorjenost

V obravnavanem gradivu je le majhen delež netvorjenih terminov; gre za izraze, kot so *bešeda, spol, zhas*. Večina terminov je tvorjenih; to so samostalniške in pridevniške, v manjši meri glagolske tvorjenke. Med samostalniškimi tvorjenkami prevladujejo navadne izpeljanke iz glagola, npr. *predlog* ← [tisti, ki] predlaga[-ø], [] → -ø, predlag(a)-; *ves, šodnja štopnja*.⁵ M. Pirnat opozarja na pogostost izglagolskih izpeljank s priponskim obrazilom -ø; deloma so se ohranile v takšni obliki, deloma so jih zamenjale tvorbe z drugim priponskim obrazilom (Pirnat 1986: 104). Pojavljajo se tudi navadne izpeljanke iz pridevnika, npr. *glafnik* ← [tisti, ki je] glasn[-i], [] → -ik, glasn-, manj je tvorjenk iz predložne zveze, npr. *nadpizhje* ← [tisto, ki je] {nad} pik{-o}, [] → -je, { } → nad-, pik-; *podpizhje*. Med pridevniškimi tvorjenkami so navadne izpeljanke iz glagola, npr. *imenvaven* ← [tak, ki] imenuje[-ø], [] → -aven, imenuje-; *rodiven, dajaven, kasaven* in iz samostalnika, npr. *šklepalne* ← [take, ki so v povezavi s] sklep[-om], [] → -alne, sklep-. Redki so primeri zloženek, npr. *pervoobrasen* → [tak,

⁴ Pri analizi sem upoštevala tudi termine iz slovarčka, ki jih sicer ni v slovnem delu.

⁵ Pretvorbeno-(besedo)tvorni postopki po A. Vidovič Muha (1988).

ki se] obrazi [-ø] prv{-i}, [] → -en, { } → -o-, prv-, -obraz-. Pri glagolu se pojavljajo modifikacijske izpeljanke kot *sklanjati* ← *večkrat skloniti*.

M. Pirnat (1986: 104) priznava Vodniku veliko besedotvorno ustvarjalnost pri poimenovanjih za ločila, npr. *res*, *nadpizhje*, *dvapizhje*; *saklep* in *predklep* sta motivirana s funkcijo, ki jo ločilo opravlja. J. Toporišič (1986: 118) opozarja na Vodnikov pomen pri odkritju priponskega obrazila -aj, npr. *prafhaj*.

2.1.3 Izvornost

Ker je V. Vodnik prvi slovníčar, ki se je začel sistemsko ukvarjati s slovensko jezikoslovno terminologijo, je razumljivo, da ni imel na razpolago veliko že ustaljenih slovnčnih izrazov kot *čerke*, *besede* in jih je zato moral tvoriti sam. Izhodišče pri tvorbi slovenskega slovnčnega izrazja je pri Vodniku slovansko,⁶ posredno tudi latinsko oz. grško; izhodišče v latinščini je jasno zaznavno v abecednem redu terminov na koncu slovnice, kjer so ob slovenskih terminih navedeni latinski ustrezniki (Pirnat 1986: 102).

M. Pirnat navaja primere Vodnikovih kalkov iz ruščine: *glafniki*, *soglafniki*, *številine imena*, *vdar*, *štopnje merjenja*, *šodnja štopnja*, *šavna štopnja*, *nameštine*, *edinje*, *dvoštmo*, *mnoštmo*; kalkirana so tudi poimenovanja besednih vrst. Od prevzetih poimenovanj se marsikatero ni uveljavilo v slovenski slovnčni terminologiji: *narezhje* 'prislov', *padešh* 'sklon', *lice* 'oseba', *salog* 'način'. Kalkiranost je očitna pri poimenovanjih za sklone, zlasti po oblikovni strani, saj gre za samostalnike, tvorjene s konverzijo iz pridevnikov, npr. *imenvaven*, *rodiven*, *dajaven*. V slovenščini tvorba poimenovanj za vršilca dejanja, orodje ali sredstvo ni običajna s konverzijo kot v ruščini (Pirnat 1986: 103).

Vodnik je pri tvorbi terminov uporabil tudi možnost pomenskega prenosa; nekateri termini so nastali v procesu terminologizacije po desemantizaciji splošnega pomena, z metaforičnim prenosom, npr. *podobe*, *deblo*, *lice*, *pika*, *zhas*.

2.2 Anton Martin Slomšek (1842)

Slomškov priročnik je namenjen učenju na nižji stopnji osnovnega šolanja in poleg matematičnega pouka, vzgoje in razvedrila, gre v prvi vrsti za učenje nemščine, tako da so nemške slovnčne kategorije podane protistavno s slovenskimi.

Slomšek se najprej posveča tematiki glasoslovja in pravopisa (25 črk slovenskega jezika, zlogi, ločila, npr. *prenehlej* 'vejica', *podpizhje*, *vprafhaj*, *klizaj*, *pika*, raba velike in male začetnice). Kot pri Vodniku tudi pri Slomšku naletimo na delitev besede na koren in obrazila. Koren besede poimenuje kot *koreniko*, obrazila so mu *doflavki*, ki jih glede na položaj deli na *glavine* in *repine*.

Avtor obravnava *deletero befednih plemen* (133–136): *djanke* (*Zeitwörter*), *kasavke*, *kasanke*, (*Geschlechtswörter*), *poglavke* (*Hauptwörter*), *priloshnice* (*Beiwörter*), *shtevnice* (*Zahlwörter*), *namešnice* (*Fürwörter*), *pridjanke* (*Nebewörter*), *predloge* (*Vorwörter*), *vesavke* (*Bindewörter*) in *klizavke* (*Empfindungswörter*).

⁶ Pri Marku Pohlínu in Zelenku je bilo izhodišče nemško.

Pri glagolu obravnava *storilno* ali *terpivno opravo* (*Form*), *fkaso* (*Art*) – *ravno*, *velivno*, *nekonzhno*, *krivo* – *število* (*Zahl*), *ošebo* (*Person*) in *šopo* – *pregib* (*Abwandlung*). Analogno z nemščino obravnava Slomšek le štiri sklone, vendar zanje nima posebnih poimenovanj. Števnike in prislove deli glede na ustrezno vprašalnico. *Namešnice* ‘zaimke’ (167) deli podobno kot Vodnik na *saimenške namešnice*, *lastivne* ‘svojilne’, *kasavne* ‘kazalne’, *nasajne* in *vprašhavne* zaimke. Analogno z nemščino navaja tudi *škrivne namešnice* (nekdo, nihče za nemški man, niemand). Predloge ločuje glede na vezavo s sklonom (ta delitev ustreza nemški slovnici, saj navaja le štiri sklone), za veznik in medmet navaja le primere. Celotna obravnava slovnice je zasnovana primerjalno z nemščino, saj ob slovenskih terminih navaja tudi nemške, poleg tega pa je nemščina zastopana tudi v ilustrativnem gradivu.

2.2.1 Izrazna stran

Tudi Slomšek ima večino enobesednih poimenovanj, med katerimi prevladujejo samostalniki, npr. *pismenka*, *djanka*, *kasavka*. Redki so primeri večbesednih poimenovanj, ki so vsa levoprilastkovna z nekonverznim vrstnim pridevnikom, npr. *zaimenske namešnice*, *besedna potega* ‘naglas’, *lastivne namešnice*, *kasavne namešnice*, *bejedne plemena*.

2.2.2 Tvorjenost

Vsi termini za besedne vrste, katere je v svoji prvi izdaji (1842) tvoril sam, imajo besedotvorna obrazila za ženski spol, npr. *djanka*, *kasanka*, *poglavka*, *pridjanka*. Med besedotvornimi načini se pojavljata izpeljevanje iz glagolov, npr. *kazanka* ← [tista, ki] kaže[-ø], [] → -anka, kaže-;⁷ *priložnice*, *vezavke*, *klicavke*, iz pridevnika, npr. *priložnica* ← [tista, ki je] priložn[-a], [] → -ica, priložn-, manj pogosto je izpeljevanje iz samostalnikov, npr. *glavina* ← [tista, ki je v povezavi z] glav[-o], [] → -ina, glav-; *repina*, *djanke*.

Čeprav Slomškovo izrazje ni našlo posnemovalcev, mu moramo vseeno priznati besedotvorno ustvarjalnost v smislu zavedanja, da je izpeljevanje najpogostejši besedotvorni način v slovenskem jeziku. To se kaže predvsem pri poimenovanjih za besedne vrste, ki jih ni tvoril z zlaganjem in sestavljanjem kot v nemščini (torej ne gre za morfemski prevod), ampak z izpeljevanjem, npr. *ustreznica* za nemški izraz *Zeitwort* – morfemski prevod, časovna beseda, je pri Slomšku *djanka*.

2.2.3 Izvornost

Slomšek je prevzel večino Vodnikovih poimenovanj, npr. *vprašhaj*, *pika*, *bejedna plemena*, *kasavne namešnice*, za besedne vrste pa ima v prvi izdaji (1842) kalke po nemščini, npr. *poglavke* (*Hauptwörter*), *pridjanke* (*Nebenwörter*), *predloge* (*Vorwörter*), čeprav je ta kalkiranost zakrita, kajti namesto zlaganja (kot v nemščini) se je Slomšek odločil za izpeljevanje. Kot Vodnik je tudi Slomšek izrabil možnost metaforičnega pomenskega prenosa, npr. *ušesci*, *glavina*, *repina*.

⁷ Formalno iz pridevnika: [tista, ki je] kazan[-a], [] → -ka, kazan-.

2.3 Jožef Muršec (1847)

Murščeva slovnica je sestavljena iz štirih delov. Prvi del (3–62) obravnava tematiko glasoslovja in oblikoslovja. Kot Vodnik pozna tudi Muršec *devet besednih plemen: ime, prilog, številnica, zaime, glagol, narečje, predlog, vez in medmet*, le da Vodnik prišteva števniki k pridevniku, Muršec pa Vodnikovega *deležja* ne obravnava kot posebne besedne vrste.

Imena ‘samostalnike’ (5–15) razdeli na *splošna* in *lastna*, kot posebno kategorijo obravnava tudi *zborna* ‘skupna’. Izmed oblikoslovnih lastnosti navaja *spol, število ali broj (edinobroj, dvabroj, višebroj)* in *sklon – imenivnik, rodivnik, prisvojnivnik, kazavnik, mestnik, druževnik*.

Pri *prilogu* ‘pridevniku’ (16–20) opozarja na *stopnje prilogov*, a zanje nima posebnih poimenovanj; upošteva tako obrazilno kot tudi stopnjevanje s prislovi.

Muršec ima *osebno, prisvojnivo, kazavno, oziravno in prašavno zaime*, od Vodnika se loči v tem, da povratnoosebni zaimke obravnava pod osebnimi zaimki, prav tako nima *nedolozhivnih namestimen*. Murščeva obravnava *številnic* ‘števnikov’ je v primerjavi z Vodnikom obsežnejša (20–25), saj navaja *temeljne, redivne, razločivne* (enoji, -a, -o), *pomnoživne* (enojni, -a, -o), *vdelivne* (po dva). K *narečju* ‘prislovu’ uvršča *ponavljavne številnice* (enkrat) in *vredivna narečja* (drugič). Na istem mestu navaja tudi *obče številnice* (ves, vsa, vse, veliko) in *številno ime* (tretjina, petica).

Glagole (30–54) deli na *zveršivne, nezveršivne* in *ponavljavne* (glede na glagolski vid); glede prehodnosti pa na *prehajavne, neprehajavne* in *povračivne*. *Doba* mu je izraz za glagolski način; *činivna, terpvina* in *bivna doba* (stanje – *otrok leži ino spi*). Poimenovanja za čas je Muršec prevzel od Vodnika – *zdanji, pretekli, prihodni čas*; o naklonu se izrazi kot o *načinu*, pri katerem poleg *očitnega* ‘povednega’, *pogodivnega* in *velivnega* ločuje še *želivni, neodločivni* ‘nedoločnik in namenilnik’, *priložni* in *narečni način*. Pri *spregi glagolov* navaja šest *izhodov* (-em, -nem, -ím, -im, -am, -ujem/-ovam), medtem ko Vodnik navaja tri *konze* (-am, -em, -im).

Predloge (54–57) deli avtor na *neločljive* (imajo funkcijo predpon) in *ločljive*, ki so podrobneje razvrščeni glede na sklonsko vezavo.

Za *narečje* ‘prislov’ (58–61) in *medmet* (62) navaja le primere, natančneje pa obravnava *vez* ‘veznik’ (61–61), saj ločuje osem vrst: *lastno vezavne* (in, ino), *ločivne* (ali, pa, ampak), *nasprotivne* (ali–ali), *zročivne* (da, de, da, bi), *sklenivne* (po tem – ker, zato), *vredivne* (zraven tega), *primerjavne* (kakor, kot) – te vrste števnikov obravnava tudi Vodnik – in *prašavne* (li?, jeli?). Vodnikovih *pogajivnih ali vgovorivnih in dovolivnih vesi* pa Muršec ne navaja.

Drugi del slovnice (62–69) obravnava tematiko skladnje, kjer se avtor posveča *zlagi besed, besednemu redu*, ločuje *gol* in *izobražen stavek* (prosto in zloženo poved). Avtor navaja naslednje *ločnike* ‘ločila’: *vejica/protec, nadpičnik, dvopičnik, pika, vprašaj, klicaj*; natančneje opisuje rabo vejice, posveča se tudi rabi velike začetnice.

Tretji del, *Besedna premena* (70–76), obravnava tematiko besedotvorja, in sicer le izpeljavo samostalnikov, pridevnikov in glagolov, pri čemer razvršča izpeljanke glede na besedno vrsto in glede na pomen (*pomanšanje imen, povekšanje imen*).

2.3.1 Izrazna stran

Težnja po enobesednosti terminov se kaže tudi pri Muršču, ki je v določeni meri prevzel Vodnikove izraze, a se od njega tudi razlikuje. Za Vodnikovo *namefime* ima Muršec *zaima*. Pri njem je prvič zapisan izraz *sklon*. Med večbesednimi terminološkimi zvezami prevladujejo levoprilastkovne z nekonverznim vrstnim pridevnikom, npr. *besedni red*, *besedne plemene*; poimenovanja vrst števnikov, zaimkov, veznikov, predlogov.

2.3.2 Tvorjenost

Tudi pri Muršču je večina strokovnih izrazov tvorjenih; netvorjene izraze je prevzel od Vodnika oz. iz hrvaščine. Pri samostalniških tvorjenkah prevladujejo navadne izpeljanke iz glagola, npr. *sklanja* ← [to, da se] sklanja[-ø], [] → -ø, *sklanja-*, *pomnoživne številnice*. Medtem ko so pri Vodniku poimenovanja sklonov posamostaljeni pridevniki, ima Muršec samostalnike s priponskim obrazilom -ik, le-ti so tvorjeni z navadnim izpeljevanjem iz pridevnika, npr. *rodivnik* ← [tisti, ki je] rodivn[-i], [] → -ik, rodivn-. Od Vodnikovih besedotvornih podstav je uporabil le *imenvaven* in *rodiven*⁸ (*imenivnik*, *rodivnik*), za ostale sklonne ima drugačne korenske morfeme. Redkejši so primeri tvorjenk iz predložne zveze, npr. *zaima* ← [tisti, ki je] {za} ime(n)[-om], [] → -ø, { } → za-, -ime-. Poimenovanja za število so nastala s sklapljanjem: *enibroj*, *dvabroj*, *višebroj*. Navadno izpeljevanje je tudi pri pridevniku najpogostejši besedotvorni način, in sicer izpeljevanje iz glagolov, npr. *velivni* ← [ta, ki] veli[-ø]; *sklepalne*, *prašalne*, manj je izpeljevanja iz samostalnikov, npr. *temeljne* ← [takšne, ki so v povezavi s] temelj[-em]; *osebno*, *glagolsko*, redki so primeri sestavljanja, npr. *neprehajavni*, *nezveršivni*.

2.3.3 Izvornost

Če izvzamemo termine, ki jih je avtor prevzel od Vodnika (ti so prevzeti iz ruščine, kot *besedna plemena*, *ime*, *glagol*, *predlog*, *redivne številnice* itd.), je zaznati močno ilirsko usmerjenost, saj jih je prevzemal iz Babukičeve slovnice – *edinobroj*, *dvabroj*, *višebroj*, *osebno*, *prisvojivno zaima*, *čivna doba*, *pogodivna vez* (Rotar 1958/1959: 40).

2.4 Fran Malavašič (1849)

Malavašičeva slovnica obsega pet poglavij: Uvod (1–6), Besede (7–91), Zlaga in sklada besed (92–129), Pravopis (130–135) in Pismotvorje (136–176).

Uvod (1–6) obravnava tematiko glasoslovja (25 črk slovenskega jezika – *glasnice* (Selbstlaute) in *soglasnice* (Mitlaute) –, *naglas*: *težik*, *ojster*).

⁸ Vodnikovi termini za sklonne, npr. *rodiven*, *dajaven* kažejo, da avtor ni ločeval med kakovostnimi in vrstnimi pridevniki.

V drugem poglavju obravnava *devet plemen: ime, prilog, številno ime, zaime, glagol, predlog, narečje, vez, medmet* – vsa ta poimenovanja, z izjemo *številnega imena*, je prevzel od Muršca. *Imena* 'samostalnike' (7–22) deli na *lastne, splošne* in *zborne* (snovna imena). Za število prav tako kot Muršec navaja termin *broj: edinobroj, dvobroj, višebroj*, ločuje šest *sklonov: imenovavnik, rodivnik, prisvojnivnik, kazavnik, mestnik, druživnik*.

Pri *prilogu* 'pridevniku' (22–31) razlikuje že določno in nedoločno obliko, a zanju še nima poimenovanj. Izraze za stopnje pridevnikov, in sicer *stopnje merjenja: stavna, sodna, presežna stopnja*, je prevzel od Vodnika. *Številne imena* (31–37) deli na *nedoločne* ali *splošne* (ves, vsi, veliko) in *določne*, kamor uvršča *temeljne, redovne, razločivne* (enoj/-a/-e), *množivne* (edinji) in *razdelivne* (pol, tretjina).

Od Muršca je prevzel poimenovanja za zaimke: *mestimena* oz. *zaimena* (37–40): *osebno, prisvojnivo, kazavno, ozeravno* in *vprašavno*, po Vodnikovem vplivu pa navaja tudi *povračivno zaime*, ki ga Muršec ne obravnava.

Glagole (40–84) deli na *prehajalne, neprehajalne; vračivne* (nanašajo se na osebo) in *neosebne; nedoveršivne, doveršivne; glagole enkratnega* in *glagole večkratnega djanja*. Glagolski način je Malavašiču *oblika*, in sicer *delavna, terpivna*. Poimenovanja za čas so dvobesedna: *sadanji čas, pretekli, prihodnji, predpretekli* in *preteklo-prihodnji čas*. Avtor ne ločuje le *naznanivnega* ali *očitnega, pogojivnega* in *velivnega naklona*, temveč prišteva k naklonu tudi *deležje* (dremajoč), *nedoločivni naklon* (delati), *namenivni naklon* (delat) in *glagolno ime* 'glagolnik'.

Predlogi (85–87) so dveh vrst: *neločljivi*, to so predpone pri sestavljenkah, in *ločljivi* – predlogi v pravem pomenu besede.

Vezi 'veznike' (90) tako kot Vodnik deli na *vezavne* in *razprojevne, ločivne, pogojevne, nasprotnive* ali *soprotivne, dovolivne, vzrok znanivne, isklepavne, verstivne* in *primerjavne*.

Razdelek Zlaga in sklada besed (92–129) obravnava tematiko besedotvorja in skladnje, pri čemer mu izraz *zlaga* pomeni izpeljevanje, *sklado* pa uporablja v pomenu skladnje. Izmed stavčnih členov pozna Malavašič *podsebek, povedek, vez* (del povedka), besedni red poimenuje kot *red besedi*.

V razdelku Pravopis (130–135) je predstavljena raba velikih in malih črk, delitev besed in raba *prepon* (ločil): *rez* 'vejica', *nadpičje* 'podpičje', *dvapičje* 'dvopičje', *pika, prašaj, nadpičje* 'klicaj', *medmestje* 'oklepaj', *navodje* 'narekovaj', *vez* 'deljaj', *razdelje* 'vezaj', *prečje* 'pomišljaj', *odveržaj* 'opuščaj', *opomnica* 'zvezdica'.

2.4.1 Izrazna stran

Tudi pri Malavašiču se kaže težnja po enobesednosti (samostalnik kot najpogostejša besedna vrsta). Visoko frekvenco izkazujejo samostalniške terminološke zveze z nekonverznim vrstnim pridevnikom v vlogi levega prilastka – poimenovanja vrst števnikov, zaimkov, glagolskega naklona, redki so primeri desnoprilastkovnih zvez z rodilniškim desnim prilastkom kot *stopnje merjenja, zlaga besed*.

2.4.2 Tvorjenost

Ker se Malavašičevi termini le v manjši meri ločijo od Murščevih, so tudi lastnosti terminov na tvorbeni ravni v glavnem nespremenjene. Majhen delež terminov je netvorjenih, npr. *spol*, *oseba*, *lice*, visoko frekvenco pa izkazujejo tvorjeni termini. Pri samostalniških terminih je največ navadnih izpeljank iz glagola, kot *ime*, *prilog*, in pridevnika – poimenovanja sklonov; redki so primeri tvorjenk iz predložnih zvez, npr. *zaima*, *mestime*, in sklopov kot *edinobroj*, *dvabroj*, *višebroj*. Pri pridevniških izpeljankah so prav tako najpogostejše navadne izpeljanke, in sicer izglagolske kot *vezavne*, *razprojavne*, *ločivne*, *nasprotnive vesi*, manj je izsamostalniških izpeljank, npr. *osebno mestime* in sestavljenk kot *neprehajavni*.

2.4.3 Izvornost

Malavašič ima enaka poimenovanja besednih vrst kot Muršec, le za *številnico* ima večbesedni termin *številno ime* po Vodniku; tudi pri ostalih terminih je zaznaven Murščev vpliv. Strokovni izrazi kot *povračivno zaima*, *pogajivne vezi*, *dovolivne vezi*, ki jih Muršec ne navaja, pa dokazujejo tudi Vodnikov vpliv.

2.5 Matija Majar (1850)

V Predgovoru Majar ne piše o slovenskem jeziku, marveč o »ilirskoslovenskem narečju«.⁹

Majarjeva slovnica je razdeljena na tri dele: Naukoslovje, Slovnica in Pravopis. V prvem delu (7–13) so v ospredju vzgojna načela, podaja tudi preglednico jezikovnih izrazov z ustreznici v nemškem jeziku.

Vsebinsko najobsežnejše je drugo poglavje (14–48), kjer je na začetku na kratko predstavljena tematika glasoslovja in besedoslovja (28 *pismenk* – vključuje tudi *ć*, *ô*, za besedo uporablja izraz *slovka* ali *slova*, pri kateri ločuje *korenino* in *rastliko*).

Prav tako kot Muršec in Malavašič navaja devet *besednih plemen*: *ime samostavno*, *ime pridavno*, *číslo* (števnik), *zaima*, *glagolj*, *predlog*, *prislov*, *vez*, *medmet*. *Ime samostavno* (15–20) mu je *vlastno*, *občno* in *ukupno*. Prav tako kot njegova predhodnika uporablja za število izraz *broj*: *jedinobroj*, *dvabroj*, *višebroj*; po analogiji s hrvaškim in srbskim jezikom navaja sedem sklonov, a zanje nima poimenovanj.

O stopnjah pri pridevniku (20–23) govori kot o *stupnjah* (*perva*, *druga*, *treća*), obravnava tudi *koncovke* (pridevniške končnice).

Čísla (23–25) 'števnike' deli po Murščevem vplivu na: *koreninska* 'glavni', *redovna* 'vrstilni', *pomerna* 'množilni', *različivna* 'ločilni', *množivna* (petkrat), *delivna* (po dvajset), *občna* 'nedoločni'.

Zaimen (25–27) ima po Malavašičevem zgledu pet vrst: *osebno*, *prilastivno*, *kazavno*, *oziravno* in *prašavno*.

⁹ »Ta slovnica uči tako govoriti in pisati, da bi, kolikor mogoče, lahko razumeli Slovenci, Horvati in Serbji – ona uči govoriti in pisati po čisto slovensko, po gospodsko, po književno, ali kakor nešteti to imenujejo: po ilirsko, po jugoslovensko« (Majar 1850: 1).

Glagolj (27–38) deli Majar na *dokončavni*, *nedokončavni*, *ponavljavni* in mu pripíše *osobo*, *broj*, *vreme* (*sadajno*, *minulo*, *buduče*) in *način* – *kažuči*, *zapovedajuči*, *neodločivni*, *želivni*, *prislov glagoljski*, *pridavno ime glagoljsko*, *samostavno ime glagoljsko*. Kot predhodniki tudi Majar deli predloge glede na sklonsko vezavo, pri prislovih navaja pomensko tipologijo vprašalnic, veznik in medmet le opiše.

Slovnica obravnava tudi tematiko besedotvorja; prinaša preglednico *koncovk* (prison). *Izpelovanje* bi po sodobni besedotvorni teoriji ustrezalo izrazu izpeljava; avtor namreč obravnava navadne pridevniške izpeljanke iz glagolov in samostalnikov in samostalniške izpeljanke iz glagolov in pridevnikov.

2.5.1 Izrazna podoba

Težnja po enobesednosti samostalniških terminov se izkaže tudi pri Majarju. Kot sestavina večbesednih terminov tudi pri njem prevladujejo levoprilastkovni nekonverzni vrstni pridevniki – poimenovanja vrst samostalnikov, zaimkov, števnikov, glagolov, vendar je v primerjavi s predhodnimi slovničarji opaziti večji delež desnoprilastkovnih terminoloških besednih zvez; kot prilastek se ne pojavlja le samostalnik kot *izpelovanje slova*, *skladanje slova*, ampak tudi nekonverzni vrstni pridevnik, tvorjen iz terminološkega samostalnika, npr. *ime samostavno*, *ime pridavno*.

2.5.2 Tvorjenost

Tvorbene značilnosti pri predhodnikih veljajo tudi za Majarja: majhen delež netvorjenega izrazja, navadno izpeljevanje iz glagolov in samostalnikov kot najpogostejši besedotvorni način, majhen delež izpeljank iz predložnih zvez, sestavljenk in zloženk. Kar ga ločuje od predhodnih slovničarjev, je izrazita vezanost na hrvaščino, ki se kaže tako v besedotvorni podstavi kot v obrazilu, npr. *buduče vreme*, *kažuči način*, *sprezanje*, *izpelovanje*.

2.5.3 Izvornost

Majar je bil doslednejši ilirec¹⁰ od Muršca in Malavašiča, kar se jasno kaže v njegovih prevzetih terminih: *slovo*, *ime samostavno*, *ime pridavno*, *broj* (poleg termina *števililo*), *vreme*, *kažuči način*.

2.6 Anton Janežič (1863)

Glasoslovje (3–27) prinaša izrazno podobo slovenskega jezika. *Samoglasnike* deli glede na izreko na *ozke*, *široke* in *mehke*, »po glasu« na *doniče* – *jezikovci* ali *topljivci*,

¹⁰ Slovenski biografski leksikon pojmuje »teoretično utemeljevanje in praktično ostvarjanje njegove ilirske, oz. vseslovanske vzajemnostne jezikovne kulturne koncepcije« kot osrednji del Majarjevega življenjskega dela. Prve spodbude v to smer so izvirale iz korespondence z Jarnikom in Vrazom, velik vpliv pa so imeli na Majarja Kollarjevi članki (1933–1952: 17).

sičniki ali *sikavci*, *šumniki* – in *nemiče*: *zobniki*, *ustniki*, *goltniki*. Pri naglasu ali *poudarku* ima Janežič poimenovanja za naglasna znamenja: *krativec*, *ostrivec*, *strešica*. Do neke mere upošteva tudi tonemski naglas, čeprav v poimenovanju akuta kot navadne in cirkumfleksa kot dvojne dolžine. Avtor je obširno obravnaval *ločila* ali *prepone* in njihovo rabo: *klinček* 'vejica', *pika*, *dvopičje*, *podpičje*, *vprašaj*, *klicaj*, *vezaj*, *oklepaj*, *pomišljaj*, *opuščaj*, *opominjaj*, *narekovaj*.

Osrednji del – Oblikoslovje (28–115), obravnava *besede* (besedne vrste), ki jih avtor deli na *imena* – *samostavniki*, *prilogi*, *števniki*, *zaimki*; *glagole* in *členke* – *prislovi*, *predlogi*, *vezniki*, *medmeti*. Janežič osnovo (nepregibni del besede) imenuje *deblo* ali *steblo*, pregibni del je *končnica*, tudi *pregibka*, *sklonilo*. Poimenovanja števil so se ohranila vse do danes: *ednina*, *dvojina*, *množina*, hkrati ima kot sopomenko tudi večbesedna poimenovanja: *edino*, *dvojno*, *množno število*. Poimenovanja sklonov je Janežič prevzel od predhodnikov, le za tretji sklon nima *prisvojnika*, ampak *dajavnik*, ob terminu *druživnik* pa navaja še *orodnik*. Pri *samostavniku* (29–46) natančno obravnava spol, in sicer »po pomenu« in »po končaju«. Avtor navaja štiri sklanjatvene vzorce: *pravilno*, *nepravilno sklanjavo*, *sklanjavo s prirastkom* in *sklanjavo lastnih imen*; v vseh primerih se posveti tudi posebnostim sklanjatve.

Prilog (46–54) deli na *znanivni*, ki obsega današnje kakovostne in vrstne pridevnike, in *sojivni*. Pri stopnjevanju ločuje *nasebno stopnjo* ali *nasebnik*, *primerno stopnjo* ali *primernik* in *presežno stopnjo* ali *presežnik*; obravnava tako stopnjevanje s prislovi kot obrazilno, nakaže tudi dvostopenjsko stopnjevanje s predponama *pre-* in *vse-*. *Števnike* (54–59) deli na *nedoločne* in *določne*, med katerimi ločuje *števne/glavne*, *vrstivne*, *ločivne*, *množivne*, *delivne*, *druživne* (sam, samodrug), *ponavljavne* (petkrat, štirikrat) in *samostavne števnike* (samica, četvorica).

Avtor navaja sklanjatveni vzorec tudi pri števnikih in *zaimkih* (59–66); slednje deli na *osebne* in *povračavno osebne*, *sojivne*, *kazavne*, *vprašavne*, *oziravne*, *nedoločne*, ki so dveh vrst: *samostavni* (nič, nekdo, nekaj, kaj, kdo) in *priložni* (neki, nekteri, marsikak, marsikateri).

Glagole (67–104) deli na *prehajavne* ali *tvorne*, *neprehajavne* ali *srednje* in *povračivne*. »Z ozirom na čas in trpež djanja« ločuje *dovršne* (*dovršnike*) in *nedovršne glagole* (*nedovršnike*); slednji so lahko *enodobni* (nesti), *večdobni* (nositi) ali *ponavljavni* (noševati). Glagolski način poimenuje kot *obliko*: *tvorna oblika/tvorina*, *trpna oblika/trpina* in *srednja oblika/srednjina*. Zelo izčrpen je Janežič pri glagolskih časih, saj ima poleg *preteklega* (*preteklika*) in *prihodnjega časa* (*prihodnjika*) še *preteklo prihodnji*, *predpretekli prihodnji čas*; *sedanji čas* (*sedanjik*) deli na *pravi sedanjik* in *sedanjik večkratnega ali vedno trpečega djanja* in *pripovedni sedanjik*. V ožjem pomenu so nakloni štirje: *določni* (*določnik*), *pogojni* (*pogojnik*), *želewni* (*želivnik*) in *velivni naklon* (*velevnik*); v širšem pomenu so *nedoločni* (*nedoločnik*), *namenivni naklon* (*namenivnik*), *glagolski samostavnik* (*glagolnik*) in *deležniki in deležja*.¹¹

Prislove (105–110) ima Janežič štirih vrst: *krajevni*, *časovni*, »prislovi, ki odgo-

¹¹ Deležniki so treh vrst: *deležnik sedanjega časa* (prislovni, priložni), *deležnik preteklega časa* (pravi glagolni, opisovavni) in *trpno-pretekli*.

varjajo na vprašalnico *kako* – *kolikostni, kakovostni, prirekovavni, odrekovavni* – in prislovi, ki »*znanijo vzrok*«.

Janežič je prvi, ki glede na predhodnike (avtorje slovensko pisanih slovníc) deli *predloge* (110–113) na *neprave*, ki so prvotno enote drugih besednih vrst, in *prave*, ki se pojavljajo le v vlogi predlogov. Prave predloge deli na *samostojne/ločljive* in *nesamostojne/neločljive*, slednji imajo vlogo besedotvornih predpon.

Delitev *veznikov* (113–114) poteka na podlagi vrste stavkov; *prireдни vezniki* so *vredovavni* – *vezavni, vrstivni, ločivni; protivni* – *nasprotivni, omejevalni* in *trdivni* – *vzrok znanivni, skleparni; podredne veznike* pa deli na *krajevne, časovne, načinovne* – *primerjavni, posledični, in vzrokovne* – *vzročni, pogojni, dopustni*.

Tretje poglavje Besedoslovje (116–155) prinaša tematiko besedotvorja, in sicer obravnava avtor *izpeljavo* (navadno izpeljevanje) in *sostavo* ali *zlogo* (sestavljanje), ki ju deli glede na besedne vrste tvorjenk.

Skladnja (156–262) je stavčnočlenska; kot *stavkovi členi* so obravnavani *osebek* ali *podmet*,¹² *dopovedek* ali *prisodek*,¹³ *vez* ali *spona*,¹⁴ *prilastek, dopolnek* ali *predmet* in *prislovno določilo* ali *prirečje* – *krajevno, časovno, načinovno, prirečja*, ki »*vzrok in namero naznanjajo*«. Avtor v svoji obravnavi zajame tudi *poudarek, red besedi* (besedni red), rabo sklonov, vezavo predlogov s skloni. *Stavek ali rek* je lahko *prosti/nezložen* (enostavna poved) ali *zloženi* (večstavčna poved). Glavne stavke imenuje avtor *priređne* ali *pridružene stavke*, med katerimi je lahko *vezavno* ali *vredovavno, ločivno* ali *protivno* in *trdivno* ali *skleparno* priredje. *Odvisnikom* pravi tudi *pridjani* ali *odvisni stavki*; ločuje *samostavne* – *osebkovi, dopolnkovi, dopovedkovi* –, *prilastkove* in *prislovne odvisnike* – *krajevni, časovni, načinovni* in *vzročni*. S terminom *množno-zloženi stavek* zaznamuje zapleteno zloženo poved.

2.6.1 Izrazna stran

Največji del jezikoslovnega izrazja besednovrstno pokriva samostalnik – enobesedni termini, samostalnik kot jedro besedne zveze, le majhen delež je glagolov. Poimenovanja vrst števnikov, zaimkov, glagola, naklona, veznikov, stavkov itd. so večbesedna. Kot pri vseh predhodnih slovníčarjih je tudi pri Janežiču največji delež levoprilastkovnih terminoloških besednih zvez z nekonverznim vrstnim pridevnikom; majhen delež je svojilnih pridevnikov, ki imajo v podstavi vsaj množinsko svojilnorodilniško pretvorbo: *osebkov* ← (od) *osebka, dopolnkovi, dopovedkovi*. Majhno frekvenco izkazujejo desnoprilastkovne (razvite) samostalniške besedne zveze kot *deležnik sedanjega časa, deležnik preteklega časa*. Izrazje vstopa v razmerje sopomenskosti na ravni tuje – domače, npr. slovenska in latinska poimenovanja sklonov, kot tudi na ravni domače –

¹² Osebek definira kot stavčni člen, ki odgovarja na vprašalnico kdo? ali kaj?

¹³ »Dopovedek je beseda v stavku, ki dopoveduje o osebkcu, da je ali kaj je, kaj dela ali kaj trpi, kakošen je ali pa čigav je, kakor kažejo izgledi: Suša je bila velika. /.../« (Janežič 1963: 160).

¹⁴ »Vez ali spona veže dopovedek z osebkcom v skladno umevno celoto. Za vez nam služi glagol biti; kedar je pa glagol sam dopovedek, tedaj je vez v glagolu skrita. Kot vez služijo še: stati, ležati, postati /.../« (Janežič 1863: 161).

domače, npr. pri terminih za števila, števnike, glagolski vid, čas, naklon navaja avtor poleg večbesednih poimenovanj (nekonverzni vrstni pridevnik in samostalnik) še enobesedna poimenovanja, ki so nastala iz večbesednih: *dvojno število* – *dvojina*, *dovršni glagoli* – *dovršniki*.

2.6.2 Tvorjenost

Med samostalniškimi tvorjenkami je največji delež navadnih izpeljank, in sicer iz glagola kot *sklanjava*, *vprašaj*, *krativec*, iz samostalnika: *osebilo* ← [tisto, kar je v povezavi z] oseb[-o], [] → -ilo, oseb-; *ednina* ← [to, da je] eden[-ø], [] → -ina, ed(e)n-. Manjši delež sestavljajo tvorjenke iz predložne zveze, npr. *podpičje* ← [tisto, ki je] {pod} pik{-o}, [] → -je, {} → pod-, pik-, in sestavljenke, npr. *nedovršnik*. Modifikacijskih izpeljank je malo, npr. *strešica* ← [majhna] streh[-a], [] → -ica, streh-. Tudi pri pridevniških tvorjenkah je navadna izpeljava najpogostejši besedotvorni način; navadne izpeljanke so iz števnik: *množno (število)* ← [takšno, ki je v povezavi z] mnog[-im], [] → -no, mnog-; *edino število*, glagola, npr. *znanivni*, *kazavni*, iz samostalnika: *osebni*, *krajevni*. Manj je sestavljenk kot *nezložen* → [tak, ki ni] zložen[-ø], [] → ne-, -zložen; *nedoločni*, in zložen: *enzložen* → [tak, ki je iz] en{-ega} zlog{-a}, [] → -en, *dvozložne*, *enodobni*, *večdobni*, primer za modifikacijske izpeljanke je *sklanjati* ← [večkrat] sklon[-i-]ti lahko tudi *oslabevati* ← [večkrat] slab[-e-]ti, [] → -eva-, slab-.

2.6.3 Izvornost

Janežič je izhajal iz poimenovalne tradicije 19. stoletja, prevzel je marsikatero termin svojih predhodnikov, a veliko zlasti tistih, zaznamovanih z ilirščino, je nadomestil z novimi, takrat še neveljavljenimi termini.¹⁵

3 Sklep

Kot se je poglobljalo vedenje o jezikovnih ravninah, o zgodovini knjižnega jezika in o narečni razvejanosti, tako se je širila in poglobljala jezikovnoteoretska stran slovenskih slovníc. Vodnikova slovnica prinaša osnove glasoslovja (delitev glasov na samoglasnike in soglasnike, zlog, naglas), besedoslovja in besedotvorja (zlaganje in navadno izpeljevanje) ter pravopisa (ločila), obširnejši pa je oblikoslovni del, v katerem obravnava besedne vrste in njihovo pregibanje, pri čemer podaja osnovno vedenje in ne zajema posebnosti in izjem. Obravnava slovnice v Slomškovem priručniku je zelo

¹⁵ V predgovoru k slovnici je avtor zapisal (Janežič 1863): »Služila so mi pri izdelavi večja dela jezikoznanska, posebno Miklošičeva 'Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen', Metelkova 'Lehrgebäude der slovenischen Sprache', Navratilova 'Beitrag zum Studium des slavischen Zeitwortes', Veberjeva 'Składnja ilirskog jezika', Čelakovskega 'Čtení o srovnávací mluvnici slovanské', Zikmundova 'Składba jazyka českého' itd., skrbno sem pa tudi porabil manjše slovniške preiskave o posameznih predelih naše slovnice, raztresene po Novicah in po drugih tiskopisih.«

skromna, kar je pogojeno s samo namembnostjo priročnika za nižjo stopnjo osnovnega šolanja, le-ta ni bil namenjen le slovničnemu, ampak tudi matematičnemu pouku, vzgoji, razvedrilu. Slovnični del prinaša glasove, ločila in besedne vrste. Vsebinska razširitev se pojavi v slovnicaх okrog revolucionarnega leta 1848 (Muršec, Malavašič, Majar). Glasoslovje prinaša obravnavo glasov, naglasa; podrobneje so obravnavane besedne vrste in njihovo pregibanje. Novost predstavlja obravnavo skladnje: besedni red, stavčni členi, stavek. Izmed besedotvornih načinov so avtorji obravnavali navadno in modifikacijsko izpeljevanje in ju delili glede na izvornost tvorjenk; navedli so že tudi preglednice besedotvornih priponskih obrazil. Pravopis obravnava rabo velikih in malih črk in rabo ločil; kot tematika sporočanja so vključeni besedilni vzorci.

Janežič je vsebinsko močno dopolnil dotedanje slovensko pisane slovnice. Novost pri glasoslovju predstavljajo izčrpna delitev fonemov glede na izgovor, raba glasov in glasovne preмене. Janežič je prvi, ki deli besedne vrste glede pregibnosti oz. nepregibnosti; pri samostalniku, pridevniku, števniku in zaimku poda sklanjatvene vzorce, prav tako pri samostalniku nazorno prikaže daljšanje osnov pri sklanjanju; spol deli glede na pomen in glede na končnico. Kot predhodni avtorji tudi Janežič glagolske oblike (delitev je obširnejša) uvršča k naklonu. Avtor je prvi, ki glede na ostale pisce slovenskih slovnicaх v slovenskem metajeziku deli predloge na prave in neprave, veznike deli skladenjsko, na podlagi prirednosti oz. podrednosti (in vrste stavkov, ki jih povezujejo). Izmed besedotvornih načinov poda navadno in modifikacijsko izpeljevanje ter sestavljanje, le-te besedotvorne načine deli glede na izvornost besedotvornih podstav. Skladnja je stavčnočlenska, podana je tudi delitev stavkov na glavne in odvisne.

Pri vseh avtorjih je opazna težnja k enobesednosti, kar omogoča jedrnatost, preglednost in lažje pomnjenje. Besednovrstno izkazuje najvišjo frekvenco samostalnik, majhen delež je glagolov. Med strokovnimi samostalniškimi besednimi zvezami prevladujejo levoprilastkovne z nekonverznim vrstnim pridevnikom, pri Janežiču je v manjši meri zastopan svojilni pridevnik z vsaj potencialno množinsko svojilnorodilniško pretvorbeno možnostjo (*osebkov, dopovedkov odvisnik*). Manj je desnoprilastkovnih besednih zvez (s samostalniškim oz. pridevniškim prilastkom), le-te so zastopane pri ilirsko usmerjenih slovničarjih. Z oblikovanjem enobesednih terminov iz večbesednih je Janežič ustvaril sopomenske nize v opoziciji domače – domače (*množno število – množina, določni naklon – določnik*).

Besedotvorje predstavlja pomemben delež pri tvorbi novih poimenovanj. Vsi slovničarji so se zavedali, da je moč slovenščine v izpeljevanju, tako izkazujejo najvišjo frekvenco izglagolske, izsamostalniške in izpridevniške izpeljanke. Majhen delež predstavljajo tvorjenke iz predložne zveze, sestavljenke, zloženke, modifikacijske izpeljanke in sklopi. Izrazje je sistemsko tvorjeno in jasno motivirano, nastalo je tudi v procesu terminologizacije po desemantizaciji splošnega pomena, z metaforičnimi ali metoniimičnimi prenosi.

Vprašanje terminoloških poimenovanj so avtorji v veliki meri reševali s prevze-manjem iz tujega jezika, pri čemer so izhajali iz različnih jezikov. Vodnik je že v uvodu k slovnici utemeljil izvornost terminov, le-te je prevzel iz ruščine, vendar jih je v veliki meri prilagodil pravilom slovenskega jezika. M. Pirnat piše o Vodnikovih prevodih izrazov, dostikrat tudi o kalkih. Kalkiranost (pri poimenovanjih za sklone) je zlasti

razvidna na oblikovni strani; v slovenščini namreč tvorba poimenovanj za vršilca dejanja, orodje ali sredstvo ni običajna s konverzijo iz pridevnika kot v ruščini, npr. *imenvaven, rodiven, dajaven* (Pirnat 1986: 103).

Nekaj Vodnikovih terminov vsebuje tudi Slomškov priročnik, termine za besedne vrste pa je po nemškem vplivu tvoril avtor sam, a le-ti strokovni izrazi niso našli posnemalcev. V kasnejših izdajah je prevzel strokovno izrazje Muršca, Malavašiča in Majarja, ki so v veliki meri sledili Vodniku, a so pod vplivom ilirizma prevzemali tudi »ilirske« (srbohrvaške) izraze; izvornost se kaže v korenskih morfemih, predvsem pa v besedotvornih obrazilih. Janežič je od predhodnih slovničarjev sprejel manjši delež terminov v enaki glasovni podobi (*abeceda, izreka, pika, večzložna beseda, odvisni stavek, rodivnik, števnik*), večjemu deležu je spremenil besedotvorna obrazila oz. vnesel glasovne spremembe v besedotvorno podstavo. Ker je njegova jezikovnoteoretska stran na vseh jezikoslovnih področjih bolj poglobljena kot pri predhodnikih, je moral za velik delež do sedaj še ne poimenovane predmetnosti poiskati poimenovanja.

Primerjava obravnavanih terminov s sodobno rabo je pokazala, da so le-ti doživeli različno usodo. Del se jih je ohranil v isti izrazni in pomenski podobi, majhnemu deležu se je spremenil pomen. V večini primerov so se pojavile spremembe v besedotvorni podstavi oz. so se spremenila obrazila, saj se je lahko določeno obrazilo z razvojem specializiralo. Med starinske oz. zastarele termine uvrščamo tiste, ki so časovno odmaknjeni in so jih iz terminološke rabe izpodrinili sodobnejši termini (pri Vodniku: *zhiľlo* – število, *lize* – oseba, *ojfter vdar* – ostrivec). Slovničarji okrog leta 1848 (Slomšek, Muršec, Malavašič, Majar) so sprejeli veliko Vodnikovih izrazov, nekaterim so spremenili obrazila. Ker je bila jezikovnoteoretska obravnava v njihovih slovnica obsežnejša, so bili prisiljeni vnašati nove termine za doslej še ne obravnavane slovnične prvine. Ker so v veliki meri izhajali iz ilirizma, je v slovenski slovnični terminologiji tedanjega časa vladala velika zmeda. Red so prinesli Janežičevi termini, ki so bili plod trezne presoje ob upoštevanju slovenske terminološke tradicije.

Preglednica 1: Primer razvoja jezikoslovnih izrazov.

V. Vodnik	M. Slomšek	J. Muršec	F. Malavašič	M. Majar	A. Janežič
poimenovanja glasov					
glajnik	samoglasnica, glasnik		glasnica		glasnik, samoglasnik
sogla/nik	soglasnica, tihnica	tihnik	soglasnica		soglasnik
besedne vrste					
beledne plemena	beledna plemena	besedna plemena	besedne plemene	besedne plemene	besede, besedni razpoli
ime	poglavka (Hauptwort)	ime	ime	ime samostavno	samostavnik
perlog	priloshnica (Beiwort) prilog	prilog	prilog	ime pridavno	prilog, pridavna imena
name time	name tnica (Fürwort)	zaiame	zaiame	zaiame	zaiamek
glagol dele hje	djanka (Zeitwort)	glagol	glagol	glagolj	glagol
predlog	predloga (Vorwort)	predlog	predlog	predlog	predlog
narez je 'prislov'	pridjanka (Nebenswert)	narečje	narečje	prislov	prislov
ves	vesavka (Bindewort)	vez	vez	vez	veznik
medmet	klizavka (Empfindungs- wort)	medmet	medmet	medmet	medmet
	kasavka, kasanka (Geschlechtswort)				
štev vilne imena	števnica (Zahlwort)	številnica	številno ime	číslo	števník
število					
edin je, edino štev vilo		edinobroj	edinobroj	edinobroj	edino število, ednina
dvoj tno, dvo jtno štev vilo		dvabroj	dvobroj	dvabroj	dvojno število, dvojina
mnozhno, mnozhno štev vilo		višebroj	višebroj	višebroj	množno število, množina
skloni					
padesh		padež, sklon			sklon
imenvaven		imenivnik	imenivnik		imenovavnik (nominativ)
rodiven		rodivnik	rodivnik		rodivnik (genitiv)
dajaven		prisvojivnik	prisvojivnik		dajavnik (dativ)
toshiven		kazavnik	kazavnik		kazavnik (akusativ)
škazaven		mestnik	mestnik		mestnik (lokal)
šturiven		druževnik	druživnik		druživnik, orodnik (sociativ, instrumental)
števník					
štev vilne imena	štev vnize	številnice	številna imena	číslo	števníki
pervoobrasne		temeljne	temeljne	koreninska	števní, glavni/števcí

redovne		redivne	redovne	redovna	vrstivni/vrstivci
plemenivne		razločivne	razločivne	različivna	ločivni/ločivci
ponavljavne (<i>dvakrat</i>)		ponavljavne		množivna	ponavljavni/ ponavljavci
mnošivne		pomnoživne	množivne	pomerna	množivni/ množivci
v htrizne (<i>po tri</i>)		vdelivne		delivna	delivni/delivci
		številno ime			
		obče številnice	nedoločne, splošne	občna	nedoločni
		vredivna narečja (<i>prvič</i>)			
			razdelivne (<i>tretina</i>)		samostavni
vezniki					
vesi	vesavka	vezi	vezi		vezniki
vesavne ino rasprojjivne		lastno vezavne	vezavne ali razprojjivne		vezavni
lozhivne		ločivne	ločivne		ločivni
pogajivne al vgovorivne			pogojivne		pogojivni
na protivne al soprotivne		nasprotivne	nasprotivne ali soprotivne		protivni -- nasprotivni
dovolivne			dovolivne		dopustni
vsrok snanivne		zročivne	vzrok znanivne		vzrok znanivni, vzrokovni, vzročni
l klepavne, to je, l klep delavne		sklenivne	isklepavne		sklepavni
ver tivne		vredivne	verstivne		vrstivni
permerjavne		primerjavne	primerjavne		primerjavni
		prašavne (<i>li?</i>)			
					načinovni
					prirečni
					podredni
					vredovavni
					omejejavni
					trdivni
					posledični
					krajevni
					časovni
zaimki					
name timena	name stnica	zaimi	mestime, zaimi	zaimi	zaimi
lizhne	saimen ki	osebno	osebno	osebno	osebni
lizhno povrativno			povračivno		povračivno osebni
nedolozhivno					nedoločni (samostavni, priložni)
perla tivne	la tivni	prisvojjivno	prisvojjivno	prilastivno	svojjivni
kasavne	kasavni	kazavno	kazavno	kazavno	kazavni
nana havne	nasajni	oziravno	oziravno	oziravno	oziravni
pra havne	vpra havni	prašavno	vprašavno	prašavno	
l klanjavnj (<i>kdo</i>)					
ne klanjavnj (<i>kam</i>)					
	l hkrivni (<i>nekdo</i>)				

ločila					
prepone		ločniki	prepone		ločila, prepone
res	prenehlej	vejica, protec	rez		klinček
nadpizhje	podpizhje	nadpičnik	nadpičje		podpičje
dvapizhje	nastoplej	dvopičnik	dvopičje		dvopičje
pika	pika	pika	pika		pika
prajhaj	vprajhaj	vprašaj	prašaj		vprašaj
podpizhje	klizaj	klicaj	nadpičje		klicaj
medmejtje			medmestje		oklepaj
predklep					
saklep					
	pomislek		prečje		pomišljaj
	ušesa		navodje		narekovaj
			vez 'deljaj'		
			razdelje		vezaj
			odveržaj		opuščaj
			opomnica		opominjaj

VIRI

- Anton JANEŽIČ, 1863: *Slovenska slovnica za domačo in tujo rabo*. Celovec.
 Matija MAJAR, 1850: *Slovnica za Slovence*. Ljubljana.
 Fran MALAVAŠIČ, 1849: *Slovenska slovnica za prve slovenske šole v mestih in na deželi*. Ljubljana.
 Jožef MURŠEC, 1847: *Kratka slovenska slovnica za pervence*. Gradec.
 Anton Martin SLOMŠEK, 1842: *Blaže ino Nežica v nedeljski šoli*. Celje.
 – – 1857: *Blaže in Nežica v nedeljskejši šoli*. Celovec.
 Valentin VODNIK, 1811: *Pismenost ali Gramatika za Perve Šole*. Ljubljana.

LITERATURA

- Marta PIRNAT, 1986: Znanstveni jezik v Vodnikovi slovnici. *Slovenski jezik v znanosti 1: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 101–110.
 Janez ROTAR, 1958/1959: Naše jezikovno izrazje. *Jezik in slovstvo*. 37–41, 78–81.
Slovenski biografski leksikon, 1933–1952.
 Ada VIDOVIČ MUHA, 1988: Nekatere jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez. *XXIV. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 83–91.
 – – 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
 Jože TOPORIŠIČ, 1986: Izrazjetvorje. Ob primeru slovenskega jezikoslovnega izrazja. *Slovenski jezik v znanosti 1: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 113–132.
 – – 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

SUMMARY



SUMMARY

Vodnik's *Pismenost ali Gramatika za Perve Šole* (1811), which includes basic phonology, lexicology, word formation, orthography, and morphology (which received the most detailed treatment), marks the beginning of Slovene linguistic terminology. As this was the first Slovene grammar with a Slovene metalanguage, the author lacked Slovene linguistic terms, which he therefore borrowed from Russian. Calquing is particularly obvious in the case terms, where he used nouns formed by conversion from adjectives, e.g., *imenvaven* 'nominative', *rodiven* 'genitive', *dajaven* 'dative'.

The authors around the revolutionary year 1848 (Slomšek, Muršec, Malavašič, and Majar) adopted Vodnik's terminology. In some cases it was preserved in the same form and with the same meaning, but for the most part the changes occurred in the word-formation base or in the suffix, as the suffixes over time became specialized. The knowledge about Slovene, its history, and dialectal differentiation grew, the treatment of parts of speech was expanded, and the syntax (word order, sentence constituents, sentence) and a list of suffixes were added. The fore-mentioned authors display a shift in linguistic theory, which consequently led to the formation of new linguistic terminology for the reality that had previously not been discussed. Muršec, Malavašič, and particularly Majar, under the influence of the Illyrian idea, borrowed »Illyrian« (Serbo-Croatian) terms. This origin is evident in root morphemes and particularly in derivational morphemes, which created considerable confusion in Slovene linguistic terminology.

Janežič (*Slovenska slovnica za domačo in tujo rabo*, 1863) considerably expanded the content of the previous grammars written in Slovene. The innovation in the phonology is a comprehensive classification of the phonemes by pronunciation, the use of the phonemes, and phonemic alternations. He is the first to have classified parts of speech by inflection and to list detailed declensional paradigms for nouns (including lengthening of stems), adjectives, numerals, and pronouns. The broadened content is also evident in the division of prepositions into primary and secondary ones, in the syntactic classification of conjunctions, classification of word-formation means depending on the origin of the word-formation bases. The treatment of the syntax is based on sentence constituents; the author also listed the types of clauses. Because of the considerably broadened linguistic theory in all areas, he had to find terms for new elements of reality for which no terms previously existed. His terms show good judgement and consideration of the Slovene terminological tradition, which is a proof of continuity in the development of Slovene linguistic terminology.



Slavistična revija (<https://srl.si>) je ponujena pod licenco
[Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_1_3.pdf | DOST. 19/02/25 7.01